

خوشاوندی "طبیعت بی انباز" و "آب انبار" در سنت معماری ایرانی

فرزانه عادلیان راسی

چکیده

آب؛ برای انسان همواره برابر با زندگی بوده است و لذا در همه شئون زندگی انسان نقش آفرینی داشته است. نه تنها جنبه کاربردی، بلکه جنبه های نمادین، معنایی و زیباشناسی آب در سنت معماری ایرانی به شفافیت هرچه بیشتر جلوه گر بوده است. معماران ایرانی چنان آب را در بناها به کار می گرفتند که گویی در صدد تکریم آن بوده اند. آنان برای آب هرگز شریک و انبازی قرار نمی دادند و اعتقاد نداشتند که بتوان برای آن جایگزینی هم یافت. برای همین است که آب را مانند ودیعه و هدیه ای الهی محترم می دانستند و این ذهنیت را با تدابیری معمارانه تعیین می بخشیدند. از جمله جلوه های این مهم ساختن آب انبار بوده است. بویژه در ایران - به عنوان سرزمینی خشک - آب انبارها نه تنها به استمرار شایسته حیات متعارف انسان مدد می رساند بلکه خود نشانه احترام به انرژی های پاک و حرمت شناسی طبیعت - همچون مام مهربان بخشنده - بود.

این مقاله که به روش مطالعات توصیفی تحلیلی به رشته تحریر درآمده می کوشد تا اهتمام انسانی و معمارانه معماران ایرانی را به مثابه ارزش شناختی، ارزشگذاری و ارزش آفرینی در قالب احداث آب انبار تبیین نماید.

کلیدواژگان: آب انبار، فرهنگ، حرمت طبیعت، معماری، مدرنیته، پایداری

مقدمه

حیاتی بودن نقش آب در ذهن و ضمیر مردم - به خصوص مردم ساکن در سرزمین های کم آب - و تاکیدهای متعدد و مکرر نظام اعتقادی ایشان مبنی بر تقدس و تکریم آب - باعث شده است تا به آب از زوایای مختلفی بیندیشند و آن را در مقاصد مختلفی به کارگیرند. این در حالی است که در ساخت و سازهای معاصر و به همراه پذیرش شتابزده مفاهیم مدرنیته تنها از یک منظر و آن هم نیازهای متعارف و جسمانی به آب نگریسته شده است. ارزش های وجودی آب، به درونی ترین بخش طبیعت باز می گردد. چنین محرکی انسان را به سوی شناخت ویژگی های فیزیکی، بصری و ذهنی آب سوق می دهد تا دستمایه توجه مضاعف و طراحی حوض ها، آب نماها، فواره ها و ... شود. برای ارتقاء کیفیت نمایش آب باید به عوامل تاثیرگذار در خلق این ویژگی ها نظیر فرم، رنگ و بافت ظرف دربرگیرنده آن توجه کرد. چگونگی تماس با آب، دریافت معانی خاص آن و توجه به نتایج روانی حاصل از این تماس، همیشه در نظام معماری و شهرسازی ایران دوران اسلامی جایگاه خاصی داشته است. آب هیچگاه به شکل یک اتفاق گسسته باقی نمی ماند و هرگز در انحصار زمان یا مکان مشخصی نیست. آب به عنوان عنصری ساده در طبیعت تجلی می یابد و درعین این سادگی، سرشار از پیچیدگی هاست. این پیچیدگی ها معطوف به وسعت و ژرفایی تأثیر گذاری آب است.

ایرانیان همیشه می کوشیدند تا آب و جلوات آن را در بهترین گونه ممکن به نمایش بگذارند. به عنوان مثال "ایرانیان گل نیلوفر را نماد خورشید، کمال، زیبایی و باروری می دانند و نماد آنهایتا - ایزد بانوی آب های روان - است، که با آیین مهر پیوند نزدیک دارد و در نگاره های تخت جمشید تا طاق بستان دیده شده است (یزدان پناه، مهی نژاد درزی، ۱۳۹۶). "آب و مظاهر آن برای ایرانیان، مایع تداوم و لذا مسبب آرامش بوده و برای ایشان سیادت و سروری داشته است. چنان که گفته اند "نیلوفر که به معنای نیروی فراوانی ایزدی نیز ترجمه شده و معنی فر در